

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.1+008(44)

DOI <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.2-2/12>**Генералюк Л. С.**

Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка Національної академії наук України

ІСТОРИОСОФСЬКА КОНЦЕПЦІЯ РОСІЇ ТА ЇЇ КОМПОНЕНТИ В ТРАКТУВАННІ М. ВОЛОШИНА

Цілісний погляд на Росію та її історію, запропонований у 1917-1924 роках поетом і філософом Максиміліаном Волошином, сьогодні надзвичайно актуальний. Українець за походженням, він кинув виклик Російській імперії, представивши її як імперію зла, сформовану на страхі, насильстві, терорі, таку, що породжує терор. Завдяки детальному аналізу російської історії та візуалізації постатей окремих державних діячів автор вивів концептуальні основи «того жахіття, яке являє собою російська історія в усі віки». Волошин констатував прирощення антигуманної суті країни за всі епохи правління цією державою убивцями й тиранами. Він послідовно, поетапно розкрив внутрішні механізми, які визначають роль та місце Росії у «спільній трагедії людства». Зокрема вказав на спонтанність та циклічний характер російської історії, на імморалізм правителів, їх деспотичний стиль керування державою, підкреслив антигуманну сутність державних структур у всі часи. Формулу циклічних катастроф (духовна криза, стиль правління вождів, одержимість мас агресією), формулу геополітичної моделі поведінки Росії (терор як державна ідея та інструмент влади) Волошин вивів завдяки обізнаності з історичними працями французьких, українських та російських мислителів. Заслуга його в тому, що в роки червоного терору він відкрито говорив про масові вбивства, штучно поширюваний голод, тортури, страти 1919-1923 рр., документально фіксував злочини радянської влади та її представників. Вважаючи країну варварською деспотією, надто далекою від європейської системи цінностей, Волошин доходить висновку, що вона є генератором катастроф, трагедій, військових конфліктів. Агресія, що породжується правителями й народом, токсична не тільки всередині держави, приреченої на розпад, але й таїть велику небезпеку для інших країн. Попередження Волошина про неминучу загрозу для всього цивілізованого світу з боку Росії є, на жаль, цілком провіденційним.

Ключові слова: громадянська поезія, публіцистика, історіософія, деспотія, рабство, більшовицький терор, руйнівні наслідки, ескалація, передбачення.

Постановка проблеми. Світова спільнота, сприймаючи Росію як країну-партнера, прозріла лише 24 лютого 2022 року. Прозріла раптово й здригається від смертей, жахів, руйнувань, які країна-терорист множить все більше, прагнучи повторення 1917 року, гегемонії та нового поділу світу. Сьогоднішні незворотні процеси ведуть до розпаду державу, котра звикла породжувати хаос, провокувати розбрат між народами, війни і терор на різних рівнях. Цивілізований світ намагається вияснити фактори, котрі зумовили модель поведінки країни-терориста, що маскувалася під поборника миру. Звучать заклики до науковців усього світу дослідити підґрунтя звірств російської армії в Україні – розстрілів і катувань цивільних людей. Украї-

нець Максиміліан Волошин – один з небагатьох, хто аргументовано проаналізував багатовіковий культ насильства в Росії, показав звірячий оскал імперії. Констатуючи той факт, що Росія до всього світу «ощерилась годами / Расстрелов, голода, усобиц и вражды», він дав у своїй творчості 1917-1924 рр. вичерпну її характеристику. Причому, визнавши, що «в мире нет истории страшней, безумней, чем история России», намагався попередити людство про загрозу, яку несе ця країна з її прагненням реваншизму та світової експансії, з її орієнтацією на розпалювання війн у різних точках планети. Його послання не були почуті та, як і більшість провіденційних суджень, отримали статус таких лише в часи реальних катастроф.

Оскільки європоцентричному мислителю Волошину вдалося зрозуміти специфіку країни та її роль у цивілізаційних процесах, сенси написаного ним на початку ХХ ст., ментального відтиску тодішніх тектонічних зсувів (сьогодні вони інспіровані на новому витку), – велике, однак належної оцінки цілісний текст його, створений у 1917-1924 рр., досі не отримав. На заваді стали і десятиліття замовчування поета в радянські часи, й ідеологічні спекуляції російських літературознавців, зумовлені політичним кліматом у країні.

Мета статті. У нинішніх геополітичних реаліях оцінка Росії мислителем об'єктивним і безкомпромісним у показі дійсності та рушійних сил історії, гуманістом, що гартував свій дух у «плавильному горні всеросійських ордалій», заслуговує уваги. Ще в 1920-х Волошин побачив у Росії цивілізаційну загрозу, говорив про її майбутній розпад. На основі послідовного аналізу історичної моделі поведінки країни, пасинком якої себе вважав, він розкритикував ідеї панславизму та месіанської ролі Росії. Перекоаний, що поет «мусить зайняти таку перспективну точку зору, звідки він міг би оглянути згори всю сучасність – повністю включену в загальне наростання історії, як один із актів людської трагедії» [5, с. 612], вивів назовні саму суть країни, власне, її виворітну, приховану від іноземців, сторону. Завдання цього тексту – донести до читача фактографічну конкретику суджень митця, його узагальнення, візії-передбачення, увагу до деталей, сигніфікативів історії. *А оскільки для Волошина революція була навіть не переворотом, а розпадом (писав: «на наших очах здійснюється великий історичний абсурд»* [6, с.485]), він ішов якраз до першопричин, витоків питоми російського абсурду. Його розмисли на цю тему – вагома підказка для розуміння абсурду ХХІ ст. З одного боку чітко документував факти більшовицьких безчинств у Криму, факти масових вбивств і голодомору, писав з Феодосії П. М. Лампсі у 1922: *«Місто наше і Крим назагал – межі скорботи й жаху. Минула зима – кров, ця – голод. Що страшніше, важко сказати... Ми на дні пекла (в ориг.: преисподней)»* [10, с. 448-449]. З іншого – розгортав потужний історичний дискурс подій, постатей, специфіки народних бунтів, писав про відчуття майбутніх катастроф, засноване на відмінностях між шляхом розвитку Європи й шляхом, що обрала Росія. Сформульована ним концепція російської влади з її культом агресії та насильств, підхопленням низами, його вказівка на загрозу цивілізованому світу з боку країни-агресора є цінним матеріа-

лом для досліджень цього деструктивного явища з метою його подальшої нейтралізації.

Виклад основного матеріалу. *Свобода мислення Волошина, його сила духу, чесність, безстрашність вчинків недооцінені нащадками. І хоча й визнавав, що багато епізодів терору і голоду, включно з личинами «виконавців», так і не зміг передати – виснажувало емоційне вигорання, усе ж, під загрозою розстрілу й експропріації садиби, переправив за кордон цикл «Вірші про терор» («Видавництво письменників», Берлін, 1923).* Волошинський масштаб концептуалізації вражає і в громадянській поезії, і в публіцистиці. *Настільки прицільними є його візії-прориви в сучасність, що іноді важко й зрозуміти, про які часи йде мова. Метакомунікативна стратегія його віршів і статей базується на документалістиці, філософських узагальненнях, історичних фактах. Один із прикладів провіденційності поета. У 1920-му він стверджував, що червоні надалі «приймуть лозунг «За єдину Росію» та вестимуть її до єдинодержавія», позаяк «соціалізм є згущено-державним за своєю суттю. Неминуча логіка речей приведе до того, що він буде відшукувати це в диктатурі, а потім у цезаризмі»* [6, с. 499].

Подальші сто років з усіма трагедіями, до яких причетна Росія, підтвердили багато позицій та передбачень Волошина. Він умів у тодішніх подіях, «в смутах усобиц і війн постигати целокупність», бачив прірву між Росією та Європою, писав у 1917: *«Повертаючись у Росію після двох років війни, проведених у Франції, я був вражений відмінністю внутрішнього сприйняття війни на Заході й у нас. На Заході стоїть питання про життя і смерть народів, про існування чи кінцеве зникнення держав. Для Заходу війна – Страшний суд над усією європейською культурою... У Росії, незважаючи на весь географічний розмах, це лише один з епізодів нашої воєнної історії»* [3, с. 181]. Його лектура – а це в основному франкомовні джерела, яких у волошинській бібліотеці близько трьох тисяч – стала тією рецептивною призмою, крізь яку він сприймав більшовицький терор [14, с. 100–109]. Оцінка Європою Росії як варварської деспотичної держави, без сумніву, вплинула на те, що Волошин, «верный латинскому духу и строю, / Сводам Сорбонны и умным садам», запропонував ємнісні концепти-характеристики держави, пасинком якої себе вважав.

1. Переддвер'я катастроф: профетизм поета. Волею випадку Волошин став очевидцем подій 9 січня 1905 р. у Петербурзі, котрі детально

описав у щоденнику. Війська на Невському, гармати на Палацовій площі, хресна хода робітників, залпи по них, велика кількість убитих. Зустрівся у В. Розанова з шокованим лікарем, котрий в потрясінні від смертей і ран, спричинених гвинтівками, «тремтів та ледь не плакав» [11, с. 98]. Написаний того ж дня вірш «Передвістя» («Предвестия») дав старт подальшим історіософським розмислам. Поет зрозумів, що наближаються «часи Голгоф», період глобальних випробувань для людства, його вухо вловлювало здвиги, відлуння, шерехи й гомони в «череві часу». Стилізація під пророцтво, вірш, який говорив: «Уж занавес дрожит перед началом драмы», став пророцтвом.

У розстрілах людей, у протистоянні юрби та військ були й моменти взаємовиключні. З одного боку виплески неконтрольованого гніву, коли робітники залізними прутами, ломачами розбивали вікна Анічкового палацу, спалювали газетні кіоски; з іншого – байдужість демонстрантів під час прибирання трупів [11, с. 98–101]. Реакція росіян на смерть спільників становила контраст імпульсивності французів у часи революцій. На площах Петербурга спостерігав «дивну і майже неймовірну річ: у юрму стріляли, а вона залишалася абсолютно спокійною. Після залпу вона відхлине, потім знову повертається, підбирає вбитих та поранених і знову стає перед солдатами начебто з докором, але спокійна і беззбройна» [4, с. 496]. Контрасти поведінки натовпу фіксував і в Москві у березні 1917 р.: ігнорована усіма чорна юрма сліпців на Лобному місці, їх похмурі речитативи, їх провісництво майбутніх лихоліть та – червонопрапорна юрба, наелектризована веселощами в честь перемоги революції [6, с. 459]. Не вважаючи події 1905 р. революцією («Це була не революція, а суто російське національне явище: «бунт на колінах»), назвав ці декілька днів «містичним прологом великої народної трагедії, яка ще не розпочалася». Глядач готовий, «завіса піднімається» [4, с. 498]. Надалі вся історія Росії буде відіграна за кривавим сценарієм, причому трагедія не обмине весь цивілізований світ – саме таким висновком Волошин закінчив статтю «Кривавий тиждень у Санкт-Петербурзі. Оповідь свідка», опубліковану 26 лютого 1905 р. в паризькій газеті «L'Européen Courrier».

Цікаво, що тільки Волошин за 12 років до зречення царя від трону, назвав Миколу II «останнім із Романових» і дав йому відповідну характеристику. Враховував факти, «знаки» – катастрофу на Ходинці, японську війну, звалений вітром імператорський прапор, що убив начальника поліції,

який стояв поруч з Миколою II, навіть гарматний постріл, від якого загинув жандарм Петро Романов [4, с. 498], – які вказували на кінець правління династії. У 1905 р. в листах до матері, О. Петрової та М. Сабашникової писав про інфантильність і слабохарактерність царя. «У слабкості, відсутності волі, розніженості та сліпоті Миколи II є щось таке, що ясно вказує на його приреченість»; «Усвідомлення святої неминучості страти царя в мені тепер шириться без упину; ...це відчувалося ще у січні в Петербурзі, але неясно й туманно» [5, с. 215].

Пережите Волошин осмислював через історичні паралелі: російський «бунт на колінах» та французькі революції. У статті «Пророки й месники (Передвістя Великої революції)», опублікованій на початку 1906 р. в № 2 журналу «Перевал», висловив власну гіпотезу: подібно до Французької революції 1790-х рр., що розгорнулася як помста за знищення ордену тамплієрів у 1310-х рр., так події 1905 року стали наслідком пролітої крові в XVI–XVII ст. в період російської Смути [12, с. 205–206]. Уже тоді мав тверде переконання в невідворотності бумерангу історії: «пружина, стягувана протягом віків, умить розвертається одним жахливим махом» [12, с. 205]. Близькі катаклізми за участю Росії передбачив і у вірші «Услід» (1906), де повторив думку про катастрофу, в яку буде втягнутий весь світ, відтак вказав, що нова метафізична Голгофа людства буде тотожна «снежним пустыням / В дальней и жуткой стране». Подальше розгортання трагедій підтвердило його гіпотезу. Не випадково метафору з рядків цього вірша: «Дух мой несется, к земле припадая, / Вдоль по дорогам распятой страны» [13, с. 38] митець введе у заголовок концептуального тексту 1920 р. «Росія розіп'ята».

Події 1917-го й наступних років змусили його дошукуватись причин трагедій у всій минулій історії Росії. Розуміння революцій як «стuku кармічного серця», як неминучості розплати за кількасотрічні злодіяння, прийшло уперше в березні 1917-го. Якщо Бальмонт перебував у екстазі від більшовицьких парадів, збуджено розказував знайомим, що Росія показала світові приклад безкровної революції, то Волошин похмуро говорив: «Почекайте! Революції, що починаються безкровно, переважно стають найбільш кривавими» [17, с. 14–15]. На Красній площі під співи сліпців, у якийсь момент йому «внезапно и до ужаса отчетливо стало понятно, что русская революция будет долгой, безумной, кровавой, что мы стоим на пороге

новой великой разрухи, на пороге нового Смутного времени» [6, с. 459].

2. Характеристика Жовтневого перевороту.

Першою реакцією на переворот 1917 р. стали вірші «Москва» та «Петроград». У них поет підкреслює антихристиянську суть «безкровної революції». Чорна юрба біля Покровської церкви відторгнула сталий триб життя («свечи не засвечены», «к обедне не звонят»), вигукує «неподобні» слова. Грязюка під ногами людей, червоні плями («Все груди красным мечены / И плещет красный плат»), похмура сила натовпу все більше резонують зі страшним минулим – його ніби витягує з анабіозу агресивна юрма під шаманські «заклинання» сліпців: «На паперти слепцы поют / Про кровь, про казнь, про суд». Картинку березневих днів 1917-го, передчуття кривавого безумства (тоді це була ще гіпотеза), змінює картина диявольського шабашу-хороводу в кінці цього ж року.

Жовтневий переворот в оцінках Волошина постає як вторгнення бісівських сил через портал Петрограда. Збудований на «хисткому мороку боліт» Петербург-Петроград, ніби «злий шаман» відкрив шлюзи для нечисті, яка хлинула на всі боки, розлилася по країні. Місто присипляє свідомість і сон розуму породжує чудовиськ, приводить їх в реальне життя. Ніхто не бачить нашествия демонів, що сунуть у відкриті розрухою двері, адже усі заклики есерів, анархістів, більшовиків, тодішні ідеології – «бубна мерное бряцанье» – духовно спустошили людей. Вакуум заповнюють біси. «Так духи мерзоты и блуда / Стремглав кидаются на зов, / Вопя на сотни голосов». Символіка вірша передає стихійну, більше – сатанинську суть «Жовтневої революції», коли після відречення Романових кризь портал Петербурга

Вся нежить хлынула в сей дом
И на зияющем престоле,
Над зыбким мороком болот
Бесовский правит хоровод.
Народ, безумием объятый,
О камни бьется головой
И узы рвет, как бесноватый...

(«Петроград», 1917)

Покликаючись на «Бісів» Достоевського, Волошин виставляє діагноз: «революційне піднесення» мас – не що інше як наслідок «шаманської» маніпуляції свідомістю росіян, тобто, це одержимість і безумство. Щоправда, на перших порах намагається виправдати розгул класової ненависті й насильства. Вважає, як і більшість тодішньої інтелігенції, що хвороба тимчасова, що біснуватість виліковна і переселені в стадо сви-

ней біси дуже скоро ринуться в безодню. Попри те, вповні оцінює трагізм того, що відбувається, говорить, що «Апокаліпсис – найсучасніша з усіх книг», а найактуальніша – «Біси» Достоевського. Не менш актуальна на тлі Світової війни та валу російських революційних безчинств і маячня Розкольникової:

Исполнилось пророчество: трихины
В тела и дух вселяются людей.
И каждый мнит, что нет его правей.
Ремесла, земледелия, машины
Оставлены. Народы, племена
Безумствуют, кричат, идут полками,
Но армии себя терзают сами,
Казнят и жгут: мор, голод и война.

(«Трихіни», 1917)¹

Вважаючи, що «дійсність можна заклинати тільки розумінням», шукав аналогії в історії інших країн. Проте осмислених відповідей не знаходив: усе, що бачив, було відворотним і єдиним в історії варіантом абсурду, торжеством інfernального зла. Коли російська так звана «революція» врешті-решт оголила суть Росії, то цією суттю виявилася зовсім не окрилена Свобода на барикадах, а п'яна гуляща дівка, яка «Подожгла посадки и хлеба, / Разорила древнее жилище / И пошла поруганной и нищей / И рабой последнего раба». Пробираючись через пожарища, розпалюючи нові вогнища насильства, вона не в змозі розуміти масштаби розвалу і продовжує творити непотребство:

В деревнях погорелых и страшных,
Где толчется шатуший народ,
Шлендит пьяная в лохмах кумашных
Да бесстыжие песни орет.
Сквернословит, скликает напасти,
Пляшет голая – кто ей заказ?
Кажет людям срамные части,
Непотребства творит напоказ.

(«Русь гулящая», 1917)

Волошин констатує: прагнучи звільнення з рабства, Росія йде шляхом розгнуданих інстинктів – «Бездомная, гулящая, хмельная», вона «отдалась разбойнику и вору», тобто, ідеології марксизму-соціалізму. Надто вже близьким для нащадків Пугачова-Разіна був принцип відібрати й поділити задля ілюзорної рівності. Перейшовши усі моральні межі, росіяни руйнували до основ «світ насилля» і насильством-терором сподівалися здобути справедливість. «Не в первый раз, мечтая о

¹ Трихіни – див. фінал «Злочину і кари» Достоевського. Йдеться про сили / «віруси», які руйнують людину духовно, викликаючи в неї нетерпимість і агресію, що врешті призводить до масштабних руйнувань.

свободі, / Мы строим новую тюрьму», – іронізує поет у вірші «Кітеж». А далі стверджує: тільки Росія могла стати інструментом ворога роду людського: «Враг шептал: развей да расточи, / Ты отдай казну свою богатым, / Власть – холопам, силу – супостатам, / Смердам – честь, изменникам – ключи» («Свята Русь», 1917). Такий хід історії, попри усі передбачення, став для Волошина потрясінням. Шокований ідіотизмом люмпена, він малює огидну картину: «родину народ / Сам выволок на гноище, как падаль». І пояснити той факт, що співгромадяни свою ж країну «Пролузгали, пропили, проплевали, / Замызгали на грязных площадях, / Распродали на улицах» («Мир», 1917) – не може. Інші літератори подібно роздумували над причинами, масштабом і наслідками обвалу, здійсненого більшовиками, та досить точно передали суть процесів 1917 р. Для прикладу, Гіппіус так озвучила наслідки агресії низів у вірші «Веселощі» (1917): «Смеются дьяволы и псы над рабьей свалкой. / Смеются пушки, разевая рты... / И скоро в старьей хлев ты будешь загнан палкой, / Народ, не уважающий святых». Представники символізму називали своїми іменами те, що відбувалося (їх поетичний синтаксис разюче змінився під впливом жовтневого перевороту), попри те, розгорнуту характеристику причин і наслідків подав тільки Волошин.

3. Європа та Росія: світоглядна дистанція. Згідно теорії бумеранга з «Пророків та месників», Волошин вважав, що кожен період масових убивств – Разіновщина, Пугачовщина, Самозванщина, страти часів Івана Грозного, Петра I, уся невинно пролита самодержцями кров, зокрема, і царевичів Димитрія, Івана («Dmetrius-Imperator», 1917), – виказує тенденцію до прирощення насильства на кожному новому витку. Наприклад, на рівні громадянської війни, коли «жорстокості розправ з обох сторін переходять всяку вірогідну межу та здійснюються мимохідь як найзвичайніша річ» [10, с. 337], на рівні терору 1920–1921 рр., голоду. Все це – повернення бумеранга, похідна важких історичних злочинів.

Але і Європа розплачувалася за історичні злочини. Тільки для неї уроки масової бійни не пройшли даремно – Франція, на відміну від Росії (Волошина в 1905 р. не випадково так вразила байдужість росіян до загиблих), довго оплакувала жертв революції. Найменші події, деталі – аж до кольору стрічки на руці приречених на страту, вибоїн на паризькій бруківці, до спогадів ката Сансона – осіли в пам'яті кожного освіченого європейця карбом катастрофи й антигуманізму.

Російські ж інтелектуали сприймали терор в Росії не як урок з висновками «більше ніколи», а як стратегію змін. Олег Будницький, досліджуючи роль тероризму в російському визвольному русі, вказав на його *позитивне сприйняття масами*; навіть російські ліберали співчували йому і надавали значну матеріальну підтримку [2, с. 17]. Епоха тероризму, яку відкрив у 1866 р. своїм пострілом Д. Каракозов, і яка швидкими темпами проростала в масах під маскою руху до свобод, породила тривале безсенсове кровопролиття. Квінтесенцією роздумів поета на цю тему є вірш «Громадянська війна» (1919): безпрецедентний терор зумовила міжкласова ненависть і нетерпимість. Протистояння простолюду і дворян, військових, інтелігентів врешті перекинув терор більшовицький. Він став наслідком маніпулятивних стратегій влади, яка насамперед займалася розробкою механізму контролю і силового впокорювання – механізму, безвідмовного з часів Грозного.

Через кілька років, услід за Бердяєвим (той писав, що «російська революція безмежно відмінна від французької, де діяв сильний державний і національний інстинкт народу... Те, що в нас називають «революцією», є суцільною дезорганізацією і розпадом, смертю держави, нації, культури» [1]), Волошин визнав: «В анархии все творчество России: / Европа шла культурой огня, / А мы в себе несем культуру взрыва». Цивілізаційна прірва відчутна: «При добродушьи русского народа, при сказочном терпенье мужика, – / Никто не делал более кровавой / И страшной революции, чем мы. / ...никто / С такой хулой не потрошил святых, / Так страшно не кощунствовал, как мы» («Росія», 1924). Подібно й у статті «Російська безодня» (1919) саме на тлі порівнянь з Європою, констатував, що: а) «психологічний омут безумства й біснуетості, який розверзся в Росії, є страшнішим від стихійних фізичних бід»; б) «більшовизм – явище національне», отже, катастрофа була неминучою [6, с. 413]. Поет вбачав невідпорну силу більшовицької пропаганди у її «незвичайній примітивності», пояснював її вплив на великі маси: «Більшовики досконало вивчили всі болючі сухожилля людського мозку й прекрасно знають усі центри жадібності, скупості, егоїзму, на які досить натиснути, щоб зразу й безпомилково заволодіти психологією пацієнта» [6, с. 416]. Описана Достоєвським епідемія масового зараження смертельними трихінами – це, наголошує він, і є «картина Європейського світу, котрий поступово заражується більшовизмом» [Там само].

Відчувши себе втягнутим і творчо-ментально, і ситуативно у вир «того жахіття, яке являє собою вся російська історія» [6, с. 492], та намагаючись знайти відповідь на питання, чому саме Росія породила це грандіозне масове божевілья, поет заглиблюється в історію – від початків формування Московії, від Івана Грозного, Петра I, миколаївських часів і до сучасності.

4. Дискурс історичний: «в мире нет истории страшней, безумней, чем история России». Виходячи з аксіоми «кожна держава виробляє для себе форму правління згідно рис свого національного характеру і обставин своєї історії» [6, с. 460], митець зупиняється на обставинах, за яких формувалася Московія, показує персональні якості правителів. Спирається на праці В. Ключевського, М. Костомарова, П. Пірлінга. Минуле постає виразнішим на тлі поточного моменту, а сьогоднішнє отримує хоч якусь мотивацію. Коментуючи політику «збирання земель» та «исконные пути московских царей – собирателей земли Русской» [6, с. 491], поет констатує у вірші «Кітеж»: «Скупые дети Калиты / Неправдами, насильем, праведями / Ее собирали лоскуты... / Как лютый крестовик-паук / Москва пряла при Темных и при Грозных / Свой тесный безысходный круг... / Ломая кость, вытягивая жилы, / Московский строился престол». Цим вторить Філіпу де Сегюру, який в «Історії Росії та Петра Великого» (1829) писав, що оскільки Московія виникла на «кривавому болоті монгольського рабства», то татаро-монголи встановили режим систематичного терору. Спустошення і масова різанина стали необхідністю з огляду на те, що чисельність татар у порівнянні з величезними розмірами їх завоювань була невелика і вони прагнули збільшити свої сили через масове винищення населення, яке могло піднятися супротив них. Аналогічно й Волошин коментує політику «збирання земель», вказує методи, якими московіти завойовували території: «С топором, да с косою, да с оралом / Уходили на север – к Уралам, / Убегали на Волгу, на Дон. / Их разлет был широк и несвязен, / Жгли, рубили, взымали ясак. / Правил парус на Персию Разин, / И Сибирь покорял Ермак» («Дике Поле», 1920). Або: Затим не раз («Росія», 1924; «Росія (витоки)», 1928) конкретизує твердження Сегюра щодо формування країни, яке й у часи давні, і в пізнішу історію Петербурзького періоду полягало у принесенні духовного розвитку народу в жертву несамовитому територіальному розширенню.

Повторюваність насильства, як і тривалість етапів захоплення нових територій кристалізу-

вала менталітет завойовників. Вони були не лише у стані постійної бойової готовності, агресії, але й виснажені відсутністю мирного осілого способу життя, знекровлені злиднями. Такий народ легко ставав на шлях бандитизму. Позаяк надалі періодичні бунти набували все більшої масовості (Разін погрожує владоможцям у вірші «Стенькін суд» (1917): «за мною не токмо что драния / Гольтьба, а – казной расшибусь – / Вся великая, темная, пьяная, / Окаянная двинется Русь. / Мы устроим в стране благолепье вам»), влада виробила жорстко мілітаризовану систему впокорювання населення: казармена дисципліна як стиль життя, таємні служби, швидка мобілізація. Практикувалося, пише Волошин, і приборкання незгідних через «дыбу и застенки, молодецкую работу заплечных мастеров» [6, с. 492]. Розбудова імперії на військовий лад, до того ж у прискореному темпі, зробила насильство планомірним: «Штыков сияньем озарен / В смеси кровей Голштинской с Вюртембергской / Отстраивался русский трон» («Кітеж»). Воєнізація країни, котра ширила свою експансію, пише Волошин у вірші «Північний Схід» (1920), вилилася в «дикий сон военных поселений, / Фаланстер, парадов и равнений, / Павлов, Аракчеевых, Петров, / Жутких Гатчин, страшных Петербургов, / Замыслы неистовых хирургов / И размах заплечных мастеров». Детальний портрет-екфразис О. Аракчєєва з картини Герарда Доу (1823) вичерпно характеризує суть імперської політики мілітаризму. Вихований Павлом I «в смраде гатчинских казарм» міністр-солдафон, продовжувач справи Петра I, перетворив у казарму всю країну: голі рівнини, «казарменный фасад / И каланча: ни зверя, ни растенья... / Всяк холм понизился и стал, как плац» («Росія», 1924).

З давніх часів був апробованим на підданих і метод штучно поширюваного голоду: «Проклиная царство Годунова, / В городе без хлеба и без кровя / Мерзли у набитых закровов» («Dmetrius-Imperator»). Симптоматично, що всі «хірургічні» методи маніпуляцій над населенням давали ефект абсолютної покори владі лише в поєднанні з доносами й діяльністю таємної поліції. Саме остання (у лермонтовській транскрипції «всевидающий глаз», «всеслышащие уши») в усіх її різновидах сприяла, за Волошином, нагнітання страху та формуванню протягом століть специфічного менталітету росіян. Доноси, постійні загрози життю у вигляді тортур і страт, тюремна ізоляція, практика заслань стали нормою існування російського суспільства. У якості методів

державного правління вони присутні, вважає поет, в усі епохи:

Что менялось? Знаки и возглавья?..

Ныне ль, даве ль? – все одно и то же:

Волчьи морды, машкеры и рожи,

Спертый дух и одичалый мозг,

Сыск и кухня Тайных Канцелярий,

Пьяный гик осатанелых тварей,

Жгучий свист шпицрутенов и розг.

(«Північний Схід», 1919)

Поступово така «дурь самодержавья», наголошує поет у тому ж вірші, утиски владою своїх громадян, стали нормою в Росії. Як частину владного механізму насильство застосовують комісари, а уже «вдосконалені» ними методи держава здатна, не задумуючись, «швырнуть вперед через столетья / Вопреки законам естества».

Ілюструючи думку, Волошин подав не тільки загальний дискурс деспотизму, але й персоніфікував «демонів насильства». Зло в будь-які історичні часи не абстракція, його здійснює реальна людина. Образ Аракчєєва не поодинокий, це елемент широкої портретної галереї царів та придворних. Вони як правило, жадібні, боягузливі, патологічно жорстокі, починаючи від Івана Грозного, засновника тоталітарної держави. Читаємо про нього у «Писанні про царів московських»: «жестокосерд, / В пролиты крови неумолим / И множество народа / Немилостивой смертью погубил». Та й у Бориса Годунова головним є «ко властолюбию несытое желанье» – Костомаров зазначав, що його діяльність зводилася «до власних інтересів, до свого збагачення, до посилення своєї влади» [16, с. 10]. Не меншу огиду викликають «раздерганный и полоумный Павел» та Петро І: «Не то мясник, а может быть, ваятель – / Не в мраморе, а в мясе высекал / Он топором живую Галатею».

Реформатор долучав Росію з її географічно розкиданими територіями до європейської науки й культури вельми специфічно: «Антихрист Петр распаренную глыбу / Собрал, стянул и раскачал, / Остриг, обрил и, вздернувши на дыбу, / Наукам книжным обучал». Після нього сподвижники-хижаки «волк Меншиков, стервятник Ягужинский, / Лиса Толстой, куница Остерман – / Клыками рвут российское наследство». В ролі Медузи Горгони – Микола І, «десятки лет удавными глазами / Медузивший засеченную Русь». Водночас, із сарказмом говорить поет, «всех добрей был Николай Второй», адже «закон самодержавия таков: / Чем царь добрей, тем больше льется кровь». Позаяк усі режими в країні були деспотичними, то

й до сьогодні сила, страх, жорстокість вважаються в росіян головними цінностями, адже вони необхідні для побудови «сильної держави» і «вставання з колін».

Поезії «Писання про царів московських» та «Dmetrius-Imperator» деталізують стиль правління царів. Ідеться і про криваві методи здобуття влади, і про абсолютний цезаризм, коли один подих царя паралізує країну («Москва дыхла дыхом злым»), і про територіальну захлапність та претензії на світове панування. Волошин вказує, що відсилається на характеристики царів, які дає І. Катирев-Ростовський, але помітно, що його транскрипція постатей періоду Смути, надто епізоду з Димитрієм-Самозванцем більше перегукується з працею М. Костомарова «Герої Смутного часу». В історика поет запозичив прийом цілісного бачення: Костомаров екстраполює характеристику Івана Грозного на характеристику ментальності всього народу та специфіку епохи. Населення, вважає він, копіює риси свого правителя. Лють царя, «вузьке себелюбство та надзвичайна брехливість пронизували всю його істоту, відбивалися в усіх його вчинках. Властивість така стала знаменною рисою тодішніх московських людей. Зерна цього пороку існували здавна, проте у величезних розмірах вони виховані й розвинуті епохою царювання Грозного, який сам – утілена брехня» [16, с. 7].

Створивши причину, цар підтримав масові убивства підданих своїми ж співвітчизниками. Життя індивіда було знецінене, тому, підсумовує історик, «росіянин жив як попало, піддаючи себе риску бути пограбованим, обманутим, підло страченим – і так само обманював, грабував де міг, наживався за рахунок ближнього заради засобів свого хисткого існування» [Там само]. Окрім того, «невпевненість у безпеці, постійний страх таємних ворогів, страх кари згори подавляли в нього прагнення до покращання свого життя, до вишуканого побуту, до правильної праці та розумової роботи» – тому-то росіянин «відрізнявся в домашньому житті неохайністю, в труді лінивством, в контактах з людьми брехливістю, підступністю, безсердечністю» [16, с. 8]. Поет, по суті, повторив ці думки Костомарова. Хисткість тривання росіян, котрі живуть як попало, не знаючи турбот праці, та їхній культ жорстокості він досить широко прописав, починаючи зі статті «Жорстокість у житті й мистецтві» (1918), циклу «Личини» й до поеми «Росія». Так садизм і самодурство владоможців століттями плекали в підданих ген рабства, котрий своєю чергою вимагав правителя-деспота:

коло замикається. Свої кайдани цей народ вибудує у зрозумілих йому координатах, а саме «цареву радуясь бичу». Відтак волошинський висновок про те, що «вчерашний раб, усталый от свободы, / Возропщет, требуя цепей. / Построит вновь казармы и остроги, / Воздвигнет сломанный престол», є і характеристикою російського народу, і черговим передбаченням.

5. Влада і народонаселення. Формула держави. Розглядаючи окремі етапи «моральної інволюції» мас, Волошин викристалізував персональну концепцію Росії розіп'ятої. Але у його формулюванні країна постає не в якості жертви, розіп'ятої зовнішніми, не залежними від неї факторами, а як божевільна блудниця, котру розпинають біси внутрішні (див. вище: «Русь гуляща»). Вона обирає антигуманні цінності (терор), а пасивністю й лінивством потурає нечистому, внаслідок чого одні біси пожирають інших. Трагедія Росії невіддільна від «сну розуму». Люд різних національностей, зображений у вірші 1919 р. «На вокзалі» («Беженцы из разоренных, / Оголодавших столиц, / Из городов опаленных, / Деревень, аулов, станиц, / Местечек: тысячи лиц»), символізує країну, розіп'яту летаргічним сном. Застиглі люди-манекени в різних, часом неприродно вивернутих, позах, у відповідному їх соціальному статусу одязі, мов машкари із страшного сну Гойї: «спят они по вокзалам, / Вагонам, платформам, залам, / По рынкам, по площадям, / У стен, у отхожих ям». Піддатливий до маніпуляцій і навіювань різного роду (не важливе й саме джерело впливів: утиски влади чи заклики революціонера-агітатора) народ століттями не може прокинутися, тисячі сплять, «задыхаются в смрадном / Испареньи тел и души. / Точно в загробном мире, / Где каждый в себе несет / Противовесы и гири / Земных страстей и забот». Одна з граней феномену «мертвих душ», але гоголівський гротеск відсутній. Це загублені душі, вимкнуті з реальності:

И социальный мессия,
И баба с кучей ребят,
Офицер, налетчик, солдат,
Спекулянт, мужики –
Вся Россия!
Вот лежит она, распята сном,
По вековечным излогам,
Расплесканная по дорогам,
Искусанная огнем,
С запекшимися губами,
В грязи, в крови и во зле,
И ловит воздух руками,

И мечется по земле.

И не может в бреду забыться,

И не может очнуться от сна...

(«На вокзалі», 1919; *Підкр. моє – Л. Г.*)

Картина-символ: йдеться не про заснулих, не про ситуацію транзитного характеру, що стосується представників різних класів чи субкультур – по суті, це атемпоральна інтроспективна характеристика країни, призначеної на самотуртури. Гіпнабельний сон народонаселення, «сон» як підтримка зла («Сон свідомості породжує чудовиськ») є тим компостом, на якому зростають руйнівники й кати.

Іншим символом є візуалізація у стилі Оділона Редона територій імперії – безупинного, до абсурду, до патології, розширення: «...от голода, от мора, / От поражений, как и от побед, / Россия прет и в ширь, и в даль – безмерно: / Ее сознание уходит в рост, / На мускулы, на поддержанье массы, / На крепкий тяж подпружных обручей («Россия», 1924). Цими словами, як і всією поемою-вироком, Волошин підводить ризику в своїх пошуках причин катастрофи. Він формує персональне розуміння країни як Голема, як чогось аморфного, безлико-безмежного: «...вздувалось, нагрубало / Мучительно-бесформенное чувство – / Безмерное и смутное: Россия». Почуття це викликає тривогу, гнітючий страх. А сама панорама величезних територій, радше їх сутнісного континууму, нагадує йому кладовище: «Бескрайняя и тусклая равнина, / Белесою лоснящаяся тьмой, / Остуженная жгучими ветрами. / В молчании вился морозный прах: / Ни выстрелов, ни зарев, ни пожаров... / Урал, Сибирь и Польша – всё молчало. / Лишь горький снег могилы заметал».

Такою, традиційною для характеристики Росії, символікою темряви, ночі, вітру, безмежних рівнин (Достоевський, Блок, Бєлий) Волошин користується у багатьох поезіях і статтях. Констатуючи: «великая русская равнина – исконная страна бесноватости» [6, с. 497], характеризує через образи вітру, хуртовини, льодової пустелі історичний шлях та саму суть країни:

Черный ветер ледяных равнин,
Ветер смут, побоищ и погромов...
Войте, вейте, снежные стихии,
Заметая древние гроба;
В этом ветре вся судьба России –
Страшная, безумная судьба.
В этом ветре – гнет веков свинцовых,
Русь Малют, Иванов, Годуновых,
Хищников, опричников, стрельцов,
Свежевателей живого мяса,

Чертогона, вихря, свистопляса:

Быль царей и явь большевиков.

(«Північний Схід», 1919; *Підкр. моє* – Л. Г.)

Поет переконаний, що подальші етапи кровопролиття неминучі. Вони є розплатою за минуле, але це й перманентний стан, в якому час від часу перебуває країна: «Вся Русь – костер. / Неугасимый пламень / Из края в край, из века в век / Гудит, ревет... И трескается камень. / И каждый факел – человек. / Не сами ль мы, подобно нашим предкам, / Пустили пал? А ураган / Раздул его, и тонут в дыме едком / Леса и села огнищан» («Кітеж»). Згідно гіпотези в статті «Пророки і месники» (1906), коло замкнулося. Анексії XII–XIV ст., коли московіти здійснювали набіги, випалювали поля, плодові сади, знищували худобу, а потім ішли війною на ослаблене від голоду населення і повністю вирізували його, щоб уберегти себе від розплати, мали в наслідку кількасотлітнє злиденне існування, супроводжуване дамокловим мечем таємних служб. Відтак усі давні масові вбивства відгукнулися ентропійними періодами початку ХХ ст.: більшовицький терор, класова війна, голод, знищення культури.

Тримаючи в полі зору віки, Волошин висвічує щораз масштабніші витки насильства – власне, терору, який здійснює держава над підданими. Відтак констатує: історія Росії, – не зміни, не розвиток, не поступальність, а безконечне повторювання одного сюжету. Виходу з нього не бачить: «Нам нет дорог: нас водит на болоте / Огней бесовская игра». Насильства / імморалізм минулих століть повністю змінили населення, сформуливали його триб життя й запити. Це Дамоклів меч, який періодично занурює країну в хаос. Причому жоден бунт не має інноваційного поштовху, він може розростатися тільки на нижніх, «звіриних», щаблях, де набирає оберті, повторюючи рух по колу. Під враженням «коловороту хаосу і анархії» М. Бердяєв писав: «Усе, що відбувається є лише ілюстрацією до «Бісів» Достоевського... Все безнадійно як у кошмарі, все повторюється й повертається, біси крутяться, і неможливо вирватися з цього бісівського кола» [1]. Циклічність кривавих періодів підкреслював і Бунін – в «Окаянних днях» наводив думку В. Ключевського про «виняткову повторюваність» російської історії.

Цю траєкторію ясно бачив Волошин. Улітку 1920, ще до терору в Криму, до сталінських репресій, охарактеризував чекістські методи як опору не лише більшовицької, а будь-якої влади. Присутні вони в Росії завжди, незалежно від епохи: «Сотни лет тупых и зверских пыток, / И еще не весь раз-

вернут свиток, / И не замкнут список палачей». Метод владного терору є своєрідною константою у формулі історичного шляху країни. І справді, «между Преображенским приказом и Тайной канцелярией, и Чрезвычайной Комиссией нет никакой существенной разницы. Это сходство говорит не только о государственной гибкости советской власти, но и о неизбежности государственных путей России, о том ужасе, который представляет собою русская история во все века» [6, с. 492].

6. Концепція майбутнього на підвалинах більшовизму. Будучи свідком Червоного терору, Волошин, котрий *позиціонував себе як «соучастник судьбы, раскрывающий замысел драмы»*, вважав, що жив «*На дне преисподней*» (одноіменний вірш 1922 р.). Грудень 1920 р. назвав «страшними часами», коли «ішли суцільні розстріли: усе життя було в пароксизмі терору»; 12.02.1921 писав матері: «Довелося пережити ці часи і бачити те, що стоїть поза межами жаху» [10, с. 358]. В зиму 1920-1921, починаючи з 16 листопада 1920 р. Кримський ревком на чолі з Бела Куном і Розалією Залкінд, страчував і катував цілі родини в декількох поколіннях – військовослужбовців, священиків, жінок, дітей, стариків. До 1922 р. було розстріляно близько 150 тисяч людей. У вірші «Бійня» (підзаголовок «Феодосія, грудень 1920»), Волошин вказав цифри страчених, місця розстрілів, описав смертельну блідість іще живих, конвої солдат. Документалістика у віршах «Червона паска» (21 квітня 1921 р.), «Терор» (26 квітня 1921 р.), «Термінологія» (29 квітня 1921 р.) – поза межами людського сприйняття [15, с. 50–64].

Ще страшніші часи настали після терору: влада через продподаток організувала голод в Криму (з осені 1921-го до весни 1923-го). Жертвами його стали майже 100 тисяч жителів. Якщо терор знищив інтелігенцію, то голод пройшовся по селянству – здебільшого це були кримські татари: їх, за підрахунками, загинуло близько 76 тисяч. Гойя і В. Верещагін з їх антивоєнними полотнами, сарказм Д. Свіфта, котрий в одному з памфлетів 1729 р. пропонував «рятувати» ірландських бідняків від голоду шляхом поїдання дітей, блякнуть перед реальністю, яку забезпечили більшовики: «кожного тижня ми робимо такий прогрес у області жахить, що жодна найжорстокіша фантазія не може наздогнати» [10, с. 475].

У листах Волошина до В. Вересаєва від 12–18 березня, 23 та 30 квітня 1922 р. – їх фрагменти Вересаєв опублікував у статті «В Криму» («Московский понедельник», № 1 від 12.06.1922), задокументовано жахливі картини мору, факти

канібалізму, розстрілів за спровоковані голодом убивства [10, с. 433; 468; 475–476]. Червоний терор і голод зумовили макабричні масштаби Зла. В листах Волошина йде мова про епідемії тифу, холери, про цілі ешелони з людьми, що гинули від аварій чи хвороб, рятуючись від голодної смерті, про розстріли голодних дітей в порту, власне і про причини голодомору: «Продподаток у Криму був узятий повністю, і більшість тайників з хлібом були викриті. Звідси цей голод у селах» [10, с. 435]. Вірш Волошина «Голод» (1923), написаний замість запланованого ним циклу, – документ, реквієм «стомленої від жаху душі» філантропа-очевидця, співмірний зі спогадами свідків Голодомору в Україні.

Аналітичну реконструкцію російської історії Волошин здійснив, щоби зрозуміти не лише суть катастроф, але і їх наслідки. Він, що важливо, позиціонував свій труд на майбутнє. Пояснюючи у вірші «Нашадкам (У часи терору)» (1921), як початок ХХ ст. став для його покоління несподівано розверстою безоднею, бойовищем серед тиші, безумством рас і апокаліпсисом революцій, коли «Стал человек один другому – дьявол», він передав у прийдешнє апробований персональний спосіб протидії хаосу: «Мы не покорились... / На дне темниц мы выносили силу / Неодолимую любви, и в пытках / Мы выучились верить и молиться за палачей». Відтак «із надр обвугленої Росії» заявив про свою абсолютну, біблійну, жертвовність: «Если ж дров в плавильной печи мало, / Господи! вот плоть моя!» («Готовність», 1921). Всією поведінкою християнина, виконуючи призначене, поет писав у дні, коли розверзалась безодня: «Нам ли весить замысел Господний? / Все поймем, все вынесем, любя» – відтак чином і словом подавав приклад гуманіста рівня Ганді й Р. Тагора, Л. Вітгенштейна і А. Швейцера. Російська ж православна церква сьогодні наполягає на винесенні Волошину анафема (ієрей Сергій Карамішев, 2012 р.).

Вердикт Волошина невтішний. Відповіді на питання «чим є Росія?» не додають оптимізму. Безумство, слово-маркер у характеристиці країни та її долі («страшная, безумная судьба»), не може не насторожувати: «Кто ты, Россия? Мираж? Наваждение? / Была ли ты? есть? или нет? / Омут... стремнина... головокружение... / Бездна... безумие... бред...» («Неопалима купина», 1919). Власне, й висновок про те, що нема у світ «истории страшней, / Безумней, чем история России» від філософа-енциклопедиста, що сприймав історію цивілізації як гігантську містерію, лягає

в його формулу держави. Волошин бачив: «Росія з дивовижним пристосуванством виношує у собі смертельні есенції отрут, бактерій і блискавок. Союзники чинять розумно, коли остерігаються втручатися у внутрішні справи Росії й не хочуть брати активної участі в нашій громадянській війні. Англіїці тисячу разів мають рацію, коли, боячись торкнутися нас, протягують нам їжу й припаси з палі, як прокаженим» [6, с. 488], відтак не дивувався, що країну сприймають у Європі як лепрозорій. Криваве «перекроювання історії», масові убивства співгромадян викликають відразу в цивілізованого світу. Захід став гуманним тому, що засвоїв уроки минулого і, на відміну від Росії, зможе без особливих втрат витримати будь-які соціальні потрясіння. Захищаючи себе законом, він, пише поет, «выживет, не расточив культуры». Російська ж модель поведінки становить проблему для світової спільноти. Під поверхневим, начебто цивілізованим, шаром у країні продовжують вирувати ідеї примноження територій та світового панування. Волошинський меседж у майбутнє: «не Запад, а Россия / Зажжет собою мировой пожар», має, на жаль, вагоме підґрунтя.

Висновки і пропозиції. Свого часу емігрант Е. Райс, визнаючи «непереможну силу справжньої правди» віршів Волошина, у передмові до його паризького двотомника (Paris: YMKA-Press, 1982) висловив надію, що «засилля смислів ризикує зробити їх (вірші – Л. Г.) прісними для майбутніх поколінь, коли зміст, що зворохоблює нас і Волошина, втратить свою життєву гостроту й залишиться просто історією, як для нас Реформація чи Наполеонівські війни» [18, с. 293]. Сьогодні, у ХХІ ст., гострота сенсів концептуальних суджень мислителя не зникла, а є особливо актуальною. Держава-терорист продовжує безвідповідальну політику, культивує агресію, паразитує на розвинутих країнах. «В России нет сыновнего преемства / И нет ответственности за отцов. / Мы нерадивы, мы нечистоплотны, / Невежественны и ущемлены. / На дне души мы презираем Запад, / Но мы оттуда в поисках богов / Выкрадываем Гегелей и Марксов, / ...в нас нет / Достоинства простого гражданина», говорить поет у поемі «Росія». Усім компендіумом текстів 1917–1924 рр., які позиціонував на майбутнє, він подає стратегічно важливий меседж колективному Заходу про Росію як про небезпеку планетарного масштабу.

На жаль, концентроване послання Волошина-візійонера, яке сьогодні, в часи епохального зсуву, звучить більш ніж переконливо, не дійшло до адресатів. Попри те, його точність формулювань, його

концептуалізація російської історії, його спосіб виявлення принципів суспільного механізму, більші ніж далеких від гуманістичних ідеалів, без сумніву, заслуговують уваги науковців. Окрім того, суттєвим є і той факт, що Київ – місце не лише народження митця, а й відродження його імені в науковому просторі. У Інституті літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України І. Купріянов захистив першу дисертацію, присвячену Волошину (1971), вид-во «Наукова думка» опублікувало у 1978 р. першу наукову монографію «Доля поета (Особистість

і поезія Максиміліана Волошина)», а українське Міністерство культури довгі роки забезпечувало функціонування Дому-музею Волошина в Коктебелі як науково-культурного центру. Відтак традиція волошинознавства, розпочата вітчизняними ученими, адекватне трактування текстів митця 1917–1924 рр. – альтернатива спекулятивним розробкам російських літературознавців, мусять отримати продовження в Україні. Роль таких студій, їх вплив на геополітичний анамнез поведінки сусіда-агресора важко переоцінити.

Список літератури:

1. Бердяев Н. Была ли в России революция? // [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://www.magister.msk.ru/library/philos/berdyaev/berdn039.htm>
2. Будницкий О. История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 576 с.
3. Волошин М. А. Автобиографическая проза: Дневники. Москва : Книга, 1991. 413 с.
4. Волошин М. А. Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.): т. 5. Лики творчества: кн. 2. Искусство и искус; кн. 3. Театр и сновидение; Проза 1900–1906: очерки, статьи, рецензии. Москва : Эллис Лак, 2007. 927 с.
5. Волошин М. А. Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.): т. 6, кн. 1. Проза 1906–1916. Очерки, статьи, рецензии. Москва : Эллис Лак, 2007. 896 с.
6. Волошин М. А. Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.): т. 6, кн. 2. Проза 1900–1927. Очерки, статьи, лекции, рецензии, наброски, планы. Москва : Эллис Лак, 2008. 1088 с.
7. Волошин М. А. Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.): т. 9. Письма 1903–1912. Москва : Эллис Лак, 2010. 992 с.
8. Волошин М. А. Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.): т. 10. Письма 1913–1917. Москва : Эллис Лак, 2011. 832 с.
9. Волошин М. А. Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.): т. 11, кн. 1. Переписка с Маргаритой Сабашниковой. Книга первая. 1903–1905. Москва : Эллис Лак, 2013. 736 с.
10. Волошин М. А. Собрание сочинений: в 13 т. (17 кн.): т. 12. Письма 1918–1924. Москва : Эллис Лак, 2013. 992 с.
11. Волошин М. История моей души. Москва : Аграф, 2000. 478 с.
12. Волошин М. Лики творчества. Ленинград : Наука, 1988. 848 с.
13. Волошин М. Стихотворения. Статьи. Воспоминания современников. Москва : Правда, 1991. 480 с.
14. Генералюк Л. Вплив науково-культурної парадигми Франції на історіософію М. Волошина // Султанивські читання. Зб. статей. Вип. VII. Івано-Франківськ: Симфонія-форте, 2018, с. 100–109.
15. Генералюк Л. Червоний терор у Криму 1920–1923 рр. з позицій Максиміліана Волошина // Наш Крим = Our Crimea = Bizim Qirimimiz. Вип. IV: До 100-річчя Української Революції (1917–1923). Київ: Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2019, с. 50–64.
16. Костомаров Н. И. Герои Смутного времени. Берлин, 1922. 153 с.
17. Купченко В. Труды и дни Максимилиана Волошина. Летопись жизни и творчества. 1917–1932. Санкт-Петербург : Алетейя; Симферополь: Сонат, 2007. 608 с.
18. Райс Э. М. Максимилиан Волошин и его время // М. А. Волошин: pro et contra, антология. Санкт-Петербург : ЦСО, 2017, с. 281–308.

Generaliuk L. S. THE HISTORICAL PHILOSOPHICAL CONCEPT OF RUSSIA AND ITS COMPONENTS IN M. VOLOSHYN'S INTERPRETATION

The complete sight at Russia and its history, offered in 1917-1924 the poet and philosopher Maksymilian Voloshyn, is today extremely actual. The Ukrainian by origin, it has thrown down a challenge of Russian empire, having presented it as an empire of evil generated by fear, violence, terror, and generating terror. Thanks to the detailed analysis of the Russian history and statesmen it has put in pawn conceptual bases of understanding «that horror which is shown by Russia in all centuries». Voloshyn ascertained increase of antihuman essence of the country during all epoch of board the state of murderers and tyrants. It is consecutive, has stage by stage opened internal mechanisms which define a role and a place of Russia in «the general tragedy of mankind». Using thorough historical sources, Voloshyn has pointed to spontaneity, cyclic character of the Russian history,

has specified on immorality governors, their despotic management style of the state, exposed the antihuman essence of the state structures at all times. The formula of cyclic catastrophes (spiritual crisis, governing style of leaders, mass obsession with aggression), and the formula of Russia's geopolitical behavior model (terror as a state ideology and a tool of power) Voloshyn was deduced thanks to the knowledge of historical and philosophical works of the French, Ukrainian and Russian thinkers. Its merit that in days of red terror he frankly spoke about massacre, artificial created hunger, tortures and executions of hundreds thousand people in 1919-1923, documentary fixed crimes of the Soviet power and its representatives. He had sketched many disgusting types generated by Bolshevist system. Including the country the barbarous despotism far from the European system of values, Voloshyn comes to conclusion, that it is the generator of accidents, tragedies, military conflicts. Aggression which proceeds both from governors, and from the people, is toxic not only in the state doomed to disintegration, but is extremely dangerous and to other countries. Voloshyn's caution about inevitable threat of Russia to all civilised world, unfortunately, is prophetic.

Key words: *poetry of social subjects, publicist, historical philosophy, autocratic slavery, Bolshevist terror, destructiveness, expansion, prediction.*